

MODERNLEŞMECİ KURAMIN ÖLÇÜTLERİNE ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

H.Neşe ÖZGEN^X

Sosyolojide neredeyse hiçbir konuda, gelişme konusunda olduğu denli çok kavram türetilmemiştir. "Gelişme, gerikalmışlık, azgelişmişlik, gelişmekte olma, yarı-gelişmiş, orta dereceli gelişmiş, geri bırakılmış, kalkınan/kalkınmakta olan, modern/geleneksel,..." bunlardan yalnızca birkaçı...

Bu yolda kimi sosyal bilimciler gelişme-kalkınma-modernleşme üçlemesini eşit anlamlı kullanırken, kimileri de endüstrileşme-kalkınma-gelişme kavramlarını aynı biçimde yorumlamaktadırlar.

Dikkati çeken nokta, tüm bu kavram ve içerik tartışmasınının 2. Dünya savaşı'ndan sonra hızlanmış olmasıdır. Bunun nedeni ise, 2. Dünya Savaşı'na değin azgelişmiş ülkelerin bir sorun olarak ortaya çıkmamalarıdır. 19. yy. başlarında, Avrupa'da sanayi devrimini gerçekleştirebilmiş ülkelerle, bu dönüşümü yapamamış ülkeler arasında uluslararası boyutta bir işbölümü başlamıştır. İşbölümünde ilk anılan ülkeler sanayi ürünlerinin üretici ve satıcısı ikinci gurup ülkeler ise sanayi ürünleri üretimi için gerekli ilksel ürünlerin üretici-satıcısı ve sanayi ürünleri pazarı konumunu yüklenmiştir.

Bu durum 2. Dünya savaşı sonrasına dek bir sorun olarak algılanmazken, bu dönemden sonra "azgelişmişlik olgusu" dikkatleri üzerine çekmeyi başardı. Özellikle bağımsızlığına yeni kavuşan ülkelerdeki yoğun sanayileşme ve "Batıdan kopma eğilimi; Batı'lı sanayileşmiş ülkeleri hem pazarların elden gideceği konusunda telaşlandırmış, hem de bu ülkelerin aydınlarının dikkatini yeryüzünde yaşanan çeşitli sosyo-ekonomik biçimlere yöneltmiştir.

Ne ki 1950'li yıllara gelindiğinde bile azgelişmişlik sosyo-kültürel ve ekonomik bir olgu olarak halâ sosyal bilimciler için oldukça

(X) Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Araştırma Görevlisi.

yabancı bir konu olma niteliğini korumaktaydı. Batı üniversitelerindeki iktisatçı ve sosyal bilimcilerin araştırmaları ağırlıkla "Batı"lı sistemin etkinliğini haklılaştırıp-sürdürmeye yönelik iken, bağımsızlığına yeni kavuşan ülkelerdeki meslektaşlarının bu konuyu incelerkenki en büyük kaoslari; kendi kültürel ve sosyo-ekonomik yapılarını' Batı'lı anlam ve kavramlar çerçevesinde yargılamalarıydı.(1)

İdealist kuramın gelişme sosyolojisindeki düşünceleri olan modernleşmeci yaklaşım kuramcıları, toplumlari ikili sınıflandırmalarla (folkurban, geleneksel-modern, vb.) ve düz evrimsel çizgi ile değerlendirerek, "kendini dengeleyen sistem" kavramından hareketle, toplumların değişme öncesi ve sonrası durumlarını karşılaştırarak gelişmemiş ülkelerde hangi konum ve değerlerin eksik olduğunu listeliyorlardı. Buna göre kendi sıçramalarını henüz yapamamış toplumlar belirli bir aşama sırası izleyerek modern toplumlar haline dönüşeceklerdi. Sonuçta modernleşmeciler, gelişme sosyolojisine kendi ideolojilerinden kaynak alan bir dizi kavram armağan ettiler. "Gelişmiş ülkeler, gelişmekte olanlar, ya da modernleşmiş ve modernleşmekte olanlar, modern toplumlar ve geleneksel toplumlar vb." Ve herbiri gelişmemiş olmayı niteleyecek ölçütleri -daha çok da ölçülebilir niteliklerden hareketle-sıralamaya giriştiler. Sonunda öylesine bir ölçüt karmaşası doğdu ki, Singer şöyle bir tanım yapma gereğini duydu: "Az gelişmiş bir ülke zürafaya benzer, kolaylıkla tanımlanamazsınız ama görünce hemen tanırırsınız." (2)

"Tanımlanamayan ana tanınan"; Batı toplumlarında olmayanlardı. Çünkü modernleşmeci yaklaşım, mihenk taşı olarak Batı'yı kullanıyordu.

Modernleşmeci kuramın Latin Amerika için öngördüğü popülist model 1960'larda iflas edince, kurama karşı tepkiler (az gelişme kuramları ve karşı evrimciler) tarafından şiddetle eleştirildi. Bu çıkışların her ikisi de modernleşmecileri; "Batı merkezilik", "ideolojizm ve mantıksal kısır döngücülük" ve "düz evrimci modelcilik" ile suçladılar.

Kimi sosyal bilimcilerce "az gelişme yaklaşımı" ya da "bağımlılık okulu" olarak adlandırılan okul, temelini Baran (1957) ve Baran ve Sweezy'nin (1966) (3) "büyümenin ekonomi politiği ve tekelci kapitalizm" üzerine yaptığı çalışmalardan almıştır. Yaklaşımın adı, Frank'ın Latin Amerika, Modernleşme kuramlarının eleştirisi ve üçüncü Dünya ülkeleri üzerine yaptığı çalışmalarla kommuş ve Wallerstein ve Amin'in çalışmaları ile gelişmiştir.(4)

Az gelişme olgusuna doğrusal ve nicel yaklaşımdan farklı olarak, az gelişmişliği; gelişmiş toplumlara kıyasla belirli bir niteliksel farklılaşma içeren bir olgu olarak gören bu yaklaşım, konuya "...üretici güçlerin geriliğinden fazla bir şey" (5) ve "...bir durum değil bir süreç olarak" (6) yaklaşmaktadır.

Çağdaş dünya ekonomisini ve insanlık tarihini; gelişmiş ve az gelişmiş kutuplar içeren, ya da dinamik ve durağan iki ayrı gelişme çizgisi oluşturan bir bütün olarak ele alan bu yaklaşımlar, "üçüncü dünya ülkelerinin yoksulluklarının, sanayileşememelerinin ve gelişmemelerinin nedenleri, bu ülkelerin geleneksel yapılarında değil, merkezdeki gelişmiş ülkeler ve çevredeki az gelişmiş (uydu) ülkeler olarak, 16.yy. dan bu yana yapılaşmış olan dünya kapitalist sisteminin işleyişinde aranmalıdır" (7) savı ile özetlenebilir. Bağımlılık okulu az gelişmeyi bir kısır döngü olarak nitelirmektedir.

Uluslararası düzeyde, özellikle 1960'lardan sonra son derece yaygın olarak, bağımlılık okulunun yaklaşımı çeşitli toplumsal çözümlemeler için kullanılmıştır. Örneğin Mac Evan; "Frank ve diğerlerinin de belirttiği gibi, dünya sistemi çeşitli eşitsizlik dizgelerine sahiptir ve çevre ile merkez arasındaki bağ, siyasi ilgi ve çözümlemelerimizin pek çoğunun odak noktası olmuştur" (8) Diğer bir yerde; "Brezilya deneyiminin parlak başarısından geriye, tamamen sapmış yapıllı, bağımlı bir ekonomi kalmıştır. Ulusal sermaye gelişmeyi sürükleyemez. Az gelişmenin bu temel göstergeleri, Baran, Frank ve diğerlerinin doğruları ile tanımlanmıştır." (9)

Bağımlılık okulunun "az gelişmenin kısır-döngülülüğüne" ilişkin temel savı 1970'lere dek yoğun olarak tekil ülke ve ülkelerarası çözümlemelerde kullanılmışsa da, dünyadaki yeni gelişmeler ile birlikte az gelişmecî yaklaşımların yetersiz kaldığı ve kimi toplumbilimciler tarafından "gerçekte yapısalcı teorinin sorunsalı içinde ulaşılmış bir sonuç" olarak eleştirildiği görülmektedir.(10)

1971'de Ernst Laclau, "üçüncü dünya ülkelerindeki ekonomik, siyasal ve kültürel yapıların, 16.yy.dan bu yana kapitalist olduğunu iddia etmenin, kapitalizmi pazar ilişkileri düzeyinde kavramlaştırmaktan ileri gelen bir yanlış olduğunu " ileri sürdü (11). Ek olarak Bernstein (1979), Taylor (1981), Warren (1973) ve Mouzelis (1981) (12) ise üçüncü dünya ülkelerinin sanayileştiğini ve önemli dönüşümler geçirmekte olduğunu

ortaya koydular. Mandel (1985) son yirmi yılda bir dizi ülkenin, çevre (periphery) konumundan, yarıçevre (semi-periphery) konumuna atladığını gösterdi. (13)

70'li yıllarda başlayan bu eleştiri yağmuru, bağımlılık okulunun "dört büyüğü"nü (14) özellikle de Amin ve Emmanuel'i ve giderek de çevrelerindeki iktisatçı ve sosyolog kesimini, okulun çözümlenmelerini bir kez daha gözden geçirmeye yöneltmiştir.

Gerçekte bağımlılık okuluna gösterilen tepkileri bir okul olgusu içinde, ya da derli toplu bir kuram çerçevesinde toplamak pek olanaklı değildir. Bunun nedeni; bağımlılık okulunca değinilmiş azgelişme sorunlarının sayıca fazlalığı ve dolayısı ile herbir sorunsaldaki yanışı tek tek ele alıp düzeltme çabalarının zaman istemesi olduğu kadar, belki de çok daha önemlisi Baran ve Dobb'un azgelişme yaklaşımlarına temel veren kuramlarında çözümlenme önermelerini yeterince açıklıkla yapmamış olmaları, Baran'ın azgelişmenin ortaya çıkışına ait kuramı ortaya atarken, bu kuramın uygulanmasının ve bu uygulamanın yaratacağı sorunların bugünün gelişme sosyologlarının sırtına yüklenilmiş olmasıdır. Salt bu yüzden pekçok tepki yaklaşımı, bağımlılık okulunun tezlerinden yalnızca birisini ve/veya birkaçını ele alıp yorumlamaya çalışmış, bu kez de bu yorumlara tepkiler ve karşı tepkiler sürüp gitmiştir.

Diğer yandan bağımlılık okulu'nun da eleştirilere karşı çıkarken geliştirdiği yeni tezler, yeni tepki ve eleştirileri gerektirmiştir.

Tartışmaların ve bağımlılık okuluna tepkilerin tek bir okul ya da kuram dahilinde anlamamasının bir diğer nedeni ise, azgelişmiş ülkelerdeki hareket ve krizlerin henüz yeni olmaları, dolayısı ile bu gelişmelerden hareketle sosyologların da kuramlarını yeni geliştirmeleridir. Her iki yaklaşımın da tartışmaları 1970'lerden bu yana süreli yayınlarda yanıt-yanıt biçiminde süregelenmektedir.

Tüm bu eleştiri karmaşasına rağmen, eleştirileri şu üç temel noktada toplamak olanaklıdır:

1- "Dünya işbölümünün gelişmesi", "metropolleşme" ve "uydulaşma", "bağımlılaşma", "artık-değer aktarımı" vb. kavramlar, üçüncü dünya ülkelerinin özgül geliş ve somut değişmelerini anlatmakta yeterince zengin ve üretken değildir. Nitekim yine "bağımlı gelişme", "eşitsiz gelişme", "ilerlemiş azgelişmişlik", "bağımlı burjuvazi", "lumpen burjuvazi" vb. kavramlar da üçüncü dünya ülkelerindeki değişmeleri güçlü bir şekilde açıklamaktan uzaktır.(15)

2- Azgelişme kuramının kimi kavramları üçüncü dünya ülkelerindeki değişme ve gelişmeleri bir değer yargısı ile vurgulamaktadır. Nitekim bu kuramlar gelişme ve değişmeleri; normal olan, kendine yeterli ve bağımsız, özerk, düzgün işleyen ideal bir sosyo-ekonomik sistemin gelişme modeli ile kıyaslarlar.(16)

3- Frank ve diğerleri azgelişmişlik döngüsünün kırılmayacağını vurgulamakla, üçüncü dünya ülkelerindeki dönüşümleri açıklayamamaktadırlar. Ve tüm bu gelişmeler ideal kavramlardan hareketle, azgelişmişliğe indirgenmek zorunda kalmıştır.(17)

Ülkemizde ise 1960-1970'ler arası modernleşme yaklaşımını destekleyici pek çok çalışma görmekteyiz. 1970'ler sonrası, her ne kadar dünyada esen bağımlılık okulu analizleri ile, Türkiye'de de sosyal bilimciler modernleşmeci yaklaşımı yanlışlamaya yönelmişlerse de henüz yapısal-işlevselci-yeni evrimci çizgiden tam anlamı ile vazgeçilmemiştir. (18)

Resmi istatistik ve akademik çalışmalara damgasını, kimi zaman belirgin biçimde vuran modernleşmeci yaklaşımın temel analiz savlarına ve ölçütlerine bu yüzden bir göz atmak yararlı olacaktır.

MODERNLEŞMECİ YAKLAŞIM

Değişme kavramı varolageldiğinden beri gelişme sorunsalı da buna bağlı olarak tartışılmaktaydı. Ancak başta da vurgulandığı gibi 2. Dünya savaşı'ndan sonra sosyologlar gelişmekte olan ve "Batı" gözü ile "sorunlu" ülkelerin problemlerinin çözümü için varolan ve baskın idealist kuramdan hareketle değişmeyi anlatmada büyüü bir sözcük buldular: "kalkınma". Değişmenin her yönünü hem de kendisini tanımlamada, kalkınma sözcüğü hem çok anlamlı, hem de çok boyutlu, yani birden çok gelişme çeşitlemesini tanımlamak için kullanıldı.

Temel savı "her modern toplumun geçmekteki geleneksel yapısından kurtularak bugüne geldiği ve bugün henüz gelişmemiş olanların da ileride evrim çizgisinin daha üst aşamalarına erişeceği"dir. Gelişmenin evrimci çizgisini "modernleşme" aşamasında donduran modernleşmeci yaklaşım gelişmiş ülkelere daha geri ülkeleri kendi düzeylerine ulaştırmak amacı ile bazı görevler de yükler. İlerlemiş ülkeler, kendileri kadar gelişmemiş bazı geri ve sorunlu ülkeleri kalkındırmak, yani kendi düzeylerine getirmek için yardım etmelidir. Ancak böylece Batı-Avrupa (özellikle İngiltere)

ve Amerika'da 17.yy.'a dek gelişen ve sonra da diğer Avrupa ülkelerine yayılan modernleşme süreci, dünyayı bir bütün haline getirebilecektir. Bu uzun süreç içinde izlenecek yol, şimdiki gelişmiş ülkelerin geçmişte yaptıklarını yapmak, yani modern kurum ve değerleri yerleşik hale getirmek, yani kalkındır.

Görüldüğü üzere, modernleşme kavramı, kalkınma ve modernleşmeyi eşanlamlı tutmaktadır. Öyle ki bazı modernleşmeciler gelişme, kalkınma ve modernleşme sözcüklerini aralarında hiçbir ayrıma gerek görmeksizin aynı anlamda kullanabilmektedirler. Onlar için gelişme; kökenini 17. yy.'da özellikle İngiltere ve genelde tüm Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinden alan, "... sosyal ekonomik ve politik sistem tiplerine doğru bir modernleşme sistemidir" (19) ve modernleşme sürecine en genel biçimde "ekonomik gelişme" terimi ile yaklaşılar. Pek çok modernleşme ekonomik gelişme ile modernleşmeyi aynı anlamda algılamakta ve kullanmaktadır. (20) Smelser "Modernleşme terimi ekonomik gelişmenin kardeş terimidir; teknik, ekonomik ve ekolojik değişmelerin yani baştan başa tüm bir eski sosyo-kültürel yapının parçalanıp yeniden yapılandırılması sürecini anlatır" (21) demektedir. Yine Levy; "Modernleşmeyi ben şöyle tanımların: herhangi bir toplumun üyelerince kullanılan aletlerin doğası ve güç kaynakları üzerindeki odaklaşmaları" (22) derken gelişme ve modernleşme tanımı için modernleşmecilerin kullandığı bir diğer eşdeğer sözcük için ipucu vermektedir: Sanayileşme. Nitekim Bendix; "Modernleşme -ki bazen sosyal ve siyasi değişme olarak bahsedilmektedir sanayileşmeyi müteakip, Batı medeniyeti ülkelerinde görülen sosyal ve siyasi değişmelerdir" (23) der. Modernleşmeciler 16.yy.dan başlayarak Batı Avrupa'dan diğer ülkelere yayılan modernleşme -sanayileşme akımını aslında kapitalizmle özdeş tutmakta, kalkınma -gelişmenin ölçütleri için bir "ideal kapitalizm" kavramından yola çıkmaktadırlar. Nitekim sanayi toplumunun özelliklerinden söz ederken M.Nash bunu açıkça ortaya koyar. Ona göre bir sanayi toplumunun özellikleri; ekonominin diğer alt-sistemlerden farklılaşması, mesleki ayrışma ve farklılığın artması ve bürokratik organizasyona doğru artan eğilim, artan işgücü hareketliliği, faktör pazarlarının gelişerek işgücünün pazar için bir üretim faktörü haline gelmesi, bileşik kanbağı guruplarının erozyonu, ailelerin gencin sosyalizasyonu ve yetişkinin gelişimi için elemental amaçlara yönelmesi kuşaklar çatışmasının artması, sosyal tabakalaşma

sisteminin sınıf temeline oturması, politikada eğilimlerin ihtisaslaşması, özel eylem yapılanmaları ve yasal örgütlenmede artışlar, milliyetçilik duygusunun artışı, moda ve sergileme çılgınlığının dışavuruklaşması ve iletişim çabalarının kitle kültürü ile sonuçlanması"dır.(24)

Diğer yandan Lerner modernleşmenin temelinde kentleşmenin yattığını ve "...bir toplumdaki gönüllü kentleşme oranı %25'i geçtiğinde modern üretim gerekliliğinden dolayı modernleşme sürecinin başladığını" öne sürer (25) Lerner'e göre daha sonraki aşamalar, okur-yazar oranındaki artış, kitle haberleşme araçlarının etkisine girme ve son olarak da siyasi katılımın artışıdır (26) Smelser modernleşmenin 4 temel alanda kendisini göstereceğini ileri sürmektedir:

1- Teknoloji alanında: Gelişen bir toplum geleneksel ve basit tekniklerden, bilimsel bilgi istemi yönünde değişir.

2- Tarım alanında: Gelişen bir toplum geçimlik çiftçilikten, tarımsal malların ticari üretimine doğru değiş (tiril)ir. Bu ise artan tarımsal ücretli işgücü ve pazarda tarımsal olmayan malların satın alınması, peşin ödemeli üretimde uzmanlaşma demektir.

3- Sanayi alanında: İnsan ve hayvan gücünden, sanayileşme amacına uygun gidiş ile olur.(ya da işgücünün pazarda bir meta haline gelmesi ve ücretli işgücünde artış)

4- Çevresel düzenlemelerde: Kır ve köylerden, kentlere doğru bir akış ve kentte yoğunlaşma" (27)

Gelişmeyi tanımlamak için genellikle, kişi başına milli gelir en belirgin ölçüt olarak alınmaktadır. Bu ve bunun gibi ekonomik ölçütler yanında sosyo-kültürel alanda (kadının statüsü, sağlık, eğitim, beslenme düzeyi, çeşitli mal ve hizmetlerin -elektrik, çimento vb.- tüketimi ile doğurganlık, ölüm ve doğum oranları) çok fazla ve çeşitli ölçütler koyan, toplumların gelişmelerini çeşitli aşamalarla değerlendiren (Rostow'un ünlü 5 aşamalı toplumsal gelişme dizgilemesi gibi), sonuç olarak 'sanayileşmiş Batı'yı modernlik ölçütü olarak alan modernleşmecilerin bu ölçütleri UNESCO, OECD vb. örgütlerin dünya değerlendirmelerine ve uluslararası istatistikleri de yansıtmıştır.

Bu uluslararası istatistikler gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler olarak ülkeleri ikiye ayırmaktadırlar. Bir diğer sınıflandırma da; ortalama kişi başına yıllık milli gelir miktarıdır.

Bundan sonraki kısımda incelenecek ülkeler bu üçlü (kişi başına ortalama yıllık geliri 1500 dolar üstü, 1500-500 dolar arası ve 500 dolar altı) ayırım temelinde seçilmiştir. Gelişmiş ülke örneği ABD, Fransa ve Belçika, birinci grup gelişmekte olan ülkelere örnek olarak Brezilya ve Kuveyt, ikinci grup ülkeler için Türkiye ve son grup ülkeler için de Afganistan kullanılmıştır.

T.1. Seçilmiş Uluslararası Sosyo-Ekonomik Göstergeler

(U.N.Statistics, 1981)

Ülke	Nüfus Artışı	K.B.GSMH
ABD	0.8	11699
Belçika	0.3	12007
Fransa	0.5	12196
Brezilya	2.9	1967
Kuveyt	6.3	20114
Afganistan	2.6	?

Tablodan çıkan sonuç ilginçtir. Yıllık K.B. GSMH'yı temel gelişme ölçütü olarak ele aldığımızda, Kuveyt, ABD ve Fransa'yı da geçerek gelişmişlik sırasında birinci olmaktadır. Öte yandan yine Kuveyt, 6.3'lük yüksek nüfus artışı ile sıralamada Afganistan'ın da gerisine düşmektedir. Seçilmiş diğer sosyo-ekonomik göstergelere bakıldığında ise durum daha açıklık kazanmaktadır.

T.2. Seçilmiş Sosyo-Ekonomik Göstergeler

(Trade and Development St., U.N.,1983)

ÜLKE	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
ABD	79	1.2	73	2.1	1.	18	282	159	524	10.4
Fransa	79	1.2	74	8.2	3.6	18	238	97	580	15.
Belçika	74	1.3	72	2.9	3.3	16	228	115	401	1.7
Brezilya	64	4.1	62	37.4	23.9	11	44	245	2028	8.5
Kuveyt	91	?	69	1.7	40.4	8.8	27	257	784	4.9
Türkiye	47	4.3	61	53.	39.8	14	41	506	1648	3.6
Afganistan	14	?	41	77.4	80.	13	7	5897	24270	2.5

- 1- Kent nüfusu/toplam nüfus, 1980, %
- 2- Yıllık ortalama kentleşme hızı, 1973-1983, %
- 3- Doğuşta ortalama ömür beklentisi.
- 4- Tarımda ekonomik olarak aktif nüfus, 1981, %.
- 5- Okuma-yazma bilmeme oranı, 1979, %.
- 6- Toplam kamu harcamaları içinde eğitime ayrılan pay, %.
- 7- Binkişiyeye düşen günlük gazete sayısı.
- 8- Yatak başına düşen hasta sayısı.
- 9- Doktor başına düşen hasta sayısı.
- 10-Toplam kamu harcamaları içinde sağlığa ayrılan pay, 1980, %.

Tablodan çıkan en ilginç örnek yine Kuveyt'tir. Kuveyt, 1.7 lik bir tarım nüfusu ve doğuşta 69 yıllık yaşam beklentisi ile, pekçok modernleşme için gelişme yolunda önemli sorunlarını çözmüş görünürken, nüfusunun % 40.4 ü okumu-yazma bilmemekte, bin kişiye sadece 27 gazete düşmekte ve toplam kamu harcamaları içinde % 8.8 ini eğitime ve % 4.9 unu sağlığa ayırmaktadır.

Yine dikkati çeken bir başka nokta, Belçika gibi gelişmiş bir ülkenin toplam kamu harcamaları içinde sağlığa % 1.7 pa ayırması ile sıralamanın en sonunda yer almasıdır. Modernleşme ölçütlerine uymayan bir diğer ülke de Brezilya'dır. Brezilya K.B. 2000 dolarlık GSMH ile gelişmekte olan ülkeler sıralamasında oldukça üst sılalarda yer almaktadır. Ancak toplam nüfusunun % 37.4 ü tarımda çalışmaktadır ve toplam kamu harcamaları içinde eğitime yalnızca % 11 lik bir pay ayırmaktadır.

T.3. Bazı Azgelişmiş Ülkelerde Sanayide Katma-Değerin Dağılımı (% Olarak 1978)

(Trade and Development St., U.N., 1983)

ÜLKE	Hafif Sanayiler Payı %	Sermaye Malları ve Kimya %
Hindistan	29	30
Kenya	35	30
Zambia	33	24
Tunus	42	24
Güney Kore	39	30
Meksika	33	31
Brezilya	24	39
Arjantin	24	39
Singapur	11	48

Ancak daha da ilginç sonuçlar sanayileşme istatistiklerinde kendisini göstermektedir.

Anımsanacağı gibi, Modernleşmeciler sanayileşme ile modernleşme ve kalkınmayı eşdeğer anlamda kullanmaktadırlar. Ülkenin sanayileşmesinde emek yoğun teknolojiden sermaye yoğun teknolojiye geçiş, iç pazara yönelik mal üretmeden dış pazara yönelik mal üretimine yönelme ve tüketim malları üretiminden yatırım malları üretimine geçiş vb. ölçütler esas alınmaktadır. T.3. deki durum bazı düşük gelir grubu (K.B. 500 dolardan az) ülkelerin (Hindistan ve Kenya) sermaye malları üretiminin katma değere % 30 oranında katkıda bulunduğunu belirtirken, K.B. 500 doların üzerinde yıllık milli gelire sahip bazı ülkelerin de % 30'u aşan bir katılım sağladıklarını göstermektedir. Özellikle sermaye malları ve kimya alanındaki bu katkı, gelişmekte olan bir ülke için, modernleşmeciler açısından, oldukça önemli bir modernleşme göstergesidir. Yine ilginç bir gösterge olarak 1980 için dünya ticaretinin yapısına bakılmalıdır.

T.4. Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülke Gruplarının, Kendi Dışsatım Hacimleri İçinde Çeşitli Üretim Gruplarının Payı (% olarak ve 1980)
(Yearbook İnt. Trade St.s. U.N. 1981, vol.1)

Üretim Grubu	Gelişmiş Ülkeler	Gelişmekte Olan Ülkeler
Besin, canlı hayvan, tütün, vb.	9.2	10.6
Hammadde, yağ ve petrol	7.2	5.1
Mineral yağlar vb.	27.1	18.6
Kimyevi madde	7.1	8.3
Makine ve aksamı	23.	31.8
Diğer mamul ürünler	25.2	23.1

T.4 de görüldüğü gibi hammadde ve yarı mamul madde üretiyor görünümünde olması gereken Gelişmekte olan ülkelerin, bu alanlardaki dışsatımları toplam dışsatımları içinde en fazla % 20 lik bir orana ulaşırken, toplam dışsatımları içinde % 31.8 lik bir oranı makine aksamı ve % 23.1 lik oranı da diğer mamul ürünler işgal etmektedir. Toplam dünya dışsatımının % 67 sini Gelişmiş ülkeler ellerinde tutarken, ve geriye kalan % 23.2 lik bir dışsatımı ancak gerçekleştirebilen bu az gelişmiş ülkelerin, T.4 deki sonuçları ilginçtir.

Kendi dışsatımları içinde % 31.8 lik bir oranla makine ve aksamı ve % 23.1 lik oranla mamul madde satışı yapan ülkelerin bu durumda, modernleşmecilere göre sanayileşmiş sayılmaları gereği açıktır. Oysa verimlilik ve istihdam istatistiklerine bir gözatıldığında, gelişmekte olan ülkelerde ne tür bir sanayileşme olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

T.5. Dış Ticaret Göstergeleri 1980

(Trade and Development St., U.N. 1983)

ÜLKE	İlksel (primary) Üretim		Mamül mallar payı %	
	Top. dışalım	top. dışsatım	Top.dışalım	top.dışsatım
Belçika	38.8	22.5	58.1	72.5
ABD	42.8	29.	55.4	68.6
Fransa	44.5	25.1	55.5	74.5
Brezilya	61.6	58.8	38.4	39.6
Kuveyt	17.1	89.6	82.3	10.4
TÜRKİYE	52.	62.4	48.	37.6
Afganistan	16.7	79.1	82.1	14.8

Görüldüğü gibi (mamul maddelerin hem dışalımında hem de dışsatımında oldukça önemli bir payı elinde tutan ABD haricinde) gelişmekte olan ülkeler özellikle mamul madde almakta ve dışarıya da ilksel (primary) üretim çıktılarını satmaktadırlar. Tablodan çıkan bir diğer önemli sonuç ilksel malların alımında da gelişmekte olan ülkelerin yüksek yüzde paylarıdır. Kuveyt ve Afganistan gibi iki ülke ilksel madde dışalımından çok satımına yönelikken, (% 89.6 ve % 79.1) Brezilya ve Türkiye ilksel ürünlerini satmaya yöneliktir. Ancak belirtildiği gibi, sanayileşme bu ülkelerin yerini belirlemede çok daha önemli bir gösterge; endüstride istihdam, üretim ve verimliliğe ilişkin verilerdir.

T.6. dan çıkan sonuçlara bakıldığında; toplam endüstriyel üretimde gelişmiş ülkeler 4.5 lik bir artış sağlarken, istihdamda -0.2 lik bir gerileme yaratmış ve işgücü verimliliğini 2.7 oranında artırmışlardır. Oysa gelişmekte olan ülkeler toplam üretimlerini % 3 oranında artırırken istihdamları 5.4 artmış ve verimlilikleri ancak % 0.6 artmıştır.

Benzer olgu maden, imalat, yiyecek, içecek, tütün, tekstil ve orman ürünlerinde de görülmektedir. Bu kalemlerde gelişmiş ülkeler, üretimlerini

T.6. Endüstriyel Üretim, İstihdam ve Verimliliğin Yıllık Ortalama Artış Hızları ve Sektörel Dağılımı 1970-1980 için
(United Nations St., 1983)
1-Dünya, 2-Gelişmiş Ülkeler, 3-Gelişmekte Olan Ülkeler

	Endüstriyel üretim			End. İstihdam			İşgücü Verimliliği		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3
TOPLAM	4.2	4.5	3.	1.8	-0.2	5.4	2.8	2.7	0.6
Maden	2.5	2.4	2.2	0.4	-0.3	1.5	1.7	0.4	0.6
İmalat	4.3	2.9	6.2	1.8	-0.3	5.6	2.8	2.8	0.4
Yiyecek, İçecek									
tütün	3.6	2.9	5.	3.2	0.	6.4	1.	2.5	-0.7
Tekstil	2.4	0.9	3.2	1.4	-2.8	3.8	1.7	3.4	-0.3
Orman ürünleri	2.7	1.8	4.6	1.7	-0.2	4.9	2.6	1.7	1.9
Kâğıt, basın,yay	2.9	2.4	5.1	0.6	-0.1	3.9	2.3	2.5	0.5
Kimyevi, petrol,kömür									
lastik	5.1	4.2	6.1	2.2	0.4	7.3	3.6	3.8	0.3
Temel metaller	2.6	1.1	6.8	0.8	1.	8.6	2.6	2.5	0.4
Metal ürünleri	5.4	3.6	9.3	1.7	0.4	6.1	4.5	3.	4.4

(genelde) gelişmekte olanlardan daha az artırırken, kimi kalemlerde sıfır (yiyecek, içecek, tütün) kimi yerde de gerileyen istihdam artışına sahiptirler. Ancak işgücü verimliliğine sıra geldiğinde gelişmiş ülkelerin tüm kalemlerde gelişmekte olanlara oranla daha fazla verimlilik sağladığı görülmektedir. Kağıt, basın, yayın, kimyevi ve temel metaller gibi ara malı kalemlerinde de durum tamamiyle aynıdır.

Metal ürünleri grubu ise bu tablonun en ilginç sonucunu vermektedir. Bu kalemden gerek üretim, istihdam ve gerekse işgücü verimliliğinde gelişmekte olan ülkeler gelişmiş olanlardan daha yüksek artışlar sağlamaktadır.

Tablonun üst kısımlarından çıkarılacak tek sonuç, 'gelişmekte olan ülkelerin emek yoğun teknoloji kullandıkları' olacaktır. Teknolojik gelişme açısından gelişmekte olan ülkelerin durumu hiç te parlak değildir.

Ancak bu sonuç daha önceki tablolarda karşımıza çıkan ve gelişmekte olan ülkelerin kendi dışsattımlarının % 23.1 ini oluşturan mamul ürünler kalemi hakkında aydınlatıcıdır. Uluslararası istatistikler, ara ve tüketim mal gruplarını mamul madde kalemine aldıkları sürece ucuza maledilen yarı-mamul maddelerin, gelişmekte olan ülkelerin dışsattımları içinde ağırlıklı yeri alması kaçınılmazdır ve ne yazık ki, bu istatistiklere damgasını vuran modernleşmeci yaklaşımın uluslararası analizlerde etkinliği sürdürdüğü sürece mamul madde vb. kalemlerin içeriğine ilişkin yapısal analizler geliştirmek pek olanaklı olmayacaktır.

Tablolarda çıkan bir diğer şaşırtıcı sonuç ise; metal ürünleri kaleminde gelişmekte olan ülkelerin üretim, istihdam ve işgücü verimliliğinde, gelişmiş ülkelere fazla artış göstermeleridir. Görünen odur ki, artık gelişmiş ülkeler hantal, kirlenici ve görece emek yoğun teknoloji gerektiren bu tip sanayi kuruluşlarını gelişmekte olan ülkelere devretmektedirler. T.4. de görülen, gelişmekte olan ülkelerin makina ve aksam kalemindeki % 31.8'lik büyük oranın nedeni de budur.

Ancak bu sonuç, salt sonu veri olarak ele alınıp, istatistiksel olarak yorumlandığında, modernleşmecilerin 'sanayileşme-kalkınma dolayısı ile modernleşme' yaklaşımını haklı çıkarır görünmektedir ve kesinlikle salt bu yüzden son derece yanıltıcıdır.

DEĞERLENDİRME

Şimdiye değin incelemelerde, modernleşmecilerin, aslında az gelişmenin sonuçları olan birtakım göstergeleri, az gelişmiş olmanın nedenleri olarak sunduklarını görmekteyiz. K.B. ortalama yıllık milli gelirin esas ölçüt olması ile yapılan gelişmişlik ayrımları son derece sağlıklı ve yanıltıcı olduktan başka, toplam milli gelirin ülke nüfusuna bölünmesi ile ortaya çıkan miktar, ülkenin grupsal gelir dağılımına ilişkin yeterli ve gerekli bilgiyi de gözden kaçırmaktadır. Ek olarak görece az milli gelirin bazı sosyo-ekonomik gerilikleri de beraberinde sürüklemesi kaçınılmazdır. Oysa modernleşmeci yaklaşım bu göstergeleri az gelişmenin bir sonucu olarak değil de nedeni olarak ele almaktadır. Ayrıca K.B. milli geliri ölçüt

olarak almanın yanıltıcılığı Kuveyt örneğinde açıkca belirmektedir. K.B. 20000 dolarlık bir milli gelire sahip olan Kuveyt, sosyo- ekonomik olarak azgelişmişlik örnekleri sergilemektedir.

Bir diğer vurgulanması gereken nokta; Modernleşmeci yaklaşımın sanayileşmeyi bir sonul nokta, varılması gerekli bir hedef olarak görmesidir. Sanayileşmeyi bir hedef değil de bir süreç olarak ele alıp modernleşmecileri eleştiren azgelişme yaklaşımı ise, azgelişmiş ülkelerin bu durumunun sanayileşememekten kaynaklandığını öne sürerken, aslında bağımsızlık ile sanayileşmeyi birbirini gerektiren iki süreç olarak ele almaktadır.

Sanayileşmenin zaman içinde teknolojik bir ilerleme, gelişme olduğu gerçektir. Ancak sorun, bağımsızlık= sanayileşme biçimine döktüğünde, azgelişmiş olmanın sanayileşme ile özdeşleştirilmesi noktasında bağımlılık okulu ile modernleşmeci yaklaşım çakışmaktadır.

Yukarıdaki veriler, gelişmekte olan/azgelişmiş ülkelerin bazı sanayileşme aşamaları geçirdiğini ortaya koymaktadır. Sanayileşme olgusunun bu biçimlerde ele alınması, sanayileşme kavramına teknolojik gelişmelerin dışında ve üstünde 'ideal toplum tipine ulaşma' anlamının yüklenilmiş olmasındandır.

Şöyle ki; sanayileşme herşeyden önce teknolojik gelişmeyi bildiren bir kavramdır. Oysa modernleşmeci yaklaşım sanayileşme kavramını birden çok gelişme-değişmeyi eşitleyerek kullanmaktadır. Modernleşme, kalkınma, gelişme ve sanayileşme kavramları modernleşmeci yaklaşım için çoğu yerde birbirleri yerine geçmekte ve mihenk taşı olarak gelişmiş kapitalist Batı toplumu yani ideal tip kullanılmaktadır. Aynı biçimde bağımlılık okulu, sanayileşme kavramına bağımsızlık önkoşullu- dolayısı ile azgelişmiş bir ülkenin hiçbir zaman ulaşamayacağı bir gelişme aşamasına- bir ideal tipe ulaşma olarak yaklaşmaktadır, İşte her iki yaklaşımın da çakışma noktası budur.

Oysa yukarıda denenmiş olana benzer bazı anlizlerden yola çıkıldığında, her iki yaklaşımın da aksayan yönleri ortaya çıkabilmektedir. Üçüncü Dünya Ülkelerini ölçmekte, modernleşmecilerin kullandıkları bazı ölçütler yetersiz kalırken, öte yandan aynı ülkeler, sanayileşmenin önkoşulu olarak bağımsızlık olgusunu gören azgelişme yaklaşımlarını da yanlışlar görmektedir. Birbirine zıt bu iki yaklaşımın da düştükleri ortak hata, kanımızca temelde nedereyse aynı ölçütlerden yola çıkmaları, üstelik de

ilkinin sonuçları neden olarak ele alması ve ikincisinin de yeterli yapısal analizlere girişmemesidir.

Çevre ülkelerde istatistik verilerin derlenme ve sunumunda önemli eksiklikler bir yana, çıkarsanabilen verilerin uluslararası plandaki yeri ve önemi de tartışmalıdır. (Örneğin; sanayileşme göstergelerinden birisi olan 'görelî sermaye yoğun teknolojiye geçişin uluslararası planda miyarı nedir, ya da büyük ölçekli sanayi kuruluşlarına yönelmede çevre ülkeler için belirlenen 200'den fazla işçi çalıştıran kuruluş sayısındaki artış' ölçütü gelişmiş ülkeler için ne oranda geçerli olacaktır, ya da ihracaattaki artışlara ilişkin verilerin reel olarak hesaplandığında dahi uluslararası plandaki yeri nedir? vb.)

Görüldüğü gibi, üçüncü dünya ülkelerindeki gelişmelerin sağlıklı olarak irdelenmesi için ayrıntılı yapısal analizler gereklidir ve bu sorun ise bu ülkeler için şimdilik 'kaos' olma niteliğini sürdürmektedir.

Referans Notları

- 1) Çevre ülkelerdeki sosyal bilimcilerin, evrensel bilgi üretim işbölümü içindeki konumu ve karşısındaki tutumu kadar, bilgi üretme aşamasında karşılaştıkları güçlükler, teknik olanaksızlıklar ve veri kayıtlarına ilişkin yetersizlikler, irdelenmesi gereken bir konu olmakla birlikte, bu makalede üzerinde fazlaca durulmayacaktır.
- 2) SINGER, *The American Economic Review*, XLI,13,(1951), s.419'dan akt. TÜTENGİL,C.O., *Az gelişmenin Sosyolojisi*, İst. Ün. yay., İstanbul, (1980),s.24.
- 3) Bkz. BARAN, P., *Growth of Economy Politic*, (1957) ve BARAN ve SWEEZY, *Monopoly Capital*, Penguin, London, (1966).
- 4) Bkz., FRANK, A.G., *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, M.R.P., New York, (1967), FRANK, A.G., *Latin America, Underdevelopment or Revolution?*, M.R.P., New York, (1969), FRANK,A.G., "Global Crisis and Transformation", *Development and Change*, 14, (1983), FRANK, WALLERSTEIN, ARRIGHI, AMIN, *Genel Bunalımın Dinamikleri*, Belge Yay., İst., (1984), WALLERSTEIN, "The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts Comperative Analysis", *Comperative Studies in Society and History*, 16,14,(1974), AMIN,S., "The World Crisis of the 1980's", *M.R.*, 33,2,(1981), AMIN,S., "A.G.Frank and The Crisis", *M.R.*,35,6,(1983).
- 5) BAŞKAYA,F., *Az gelişmişliğin sürekliliği*, Kaynak Yay., Ankara, (1986), s.25.
- 6) SALAMA,P., *Az gelişmenin İktisadı*, Belge Yay., İst., (1986),s.9.
- 7) FRANK,A.G., a.g.e., (1983).
- 8) MaceVAN, "New Light on Dependency and Dependent Development", *M.R.*, 134,98, (1983), s.24,25.
- 9) MaceVAN, a.g.e., (1983), s.26.
- 10) LACLAU,E., "Feudalism and Capitalism in Latin America", *N.L.R.*,67, (1971).
- 11) LACLAU,E., a.g.e., (1971), s.29.
- 12) Bkz. BERNSTEIN, "Sociology of Underdevelopment vs. Sociology of Development", *Development Theory: Four Critical Analysis*, Frank-Cass,London, (1979). TAYLOR, *From Modernization to Modes of Production*, McMillan

- Press, New York, (1981), WARREN, "Imperialism and Capitalist Industrialization", N.L.R., Sept-Oct., (1973), MOUZELIS, N., "Teleology and Uneven Development: A Reply to Taylor", **The Journal of Peasant Studies**, 18,14, (1981).
- 13)MANDEL, "Yarı-Sömürge Ülkeler ve Yarı Sanayileşmiş Egemenlik Altında Ülkeler", **Ekonomik Kriz ve Azgelişmiş Ülkeler**, (içinde), Yazın Yay., İst., (1985).
- 14)Bkz., SAVRAN, S., "Azgelişmişlik:Eşitsiz ve Bileşik Gelişme", 11.Tez, 3, İst., (1986) Savran Bağımlılık okulunu, ayırdetmek amacıyla WEFA (Wallerstein, Emmanuel, Frank ve Aminin baş harfleri ile) okulu olarak adlandırıyor.
- 15)BERNSTEIN, a.g.e., (1979), s.94.
- 16)BERNSTEIN, a.g.e., (1979) s. 91-93, ve TAYLOR, a.g.e., (1981), s.101.
- 17)BERNSTEIN, a.g.e., (1979), s.93 ve BERNSTEIN ve NICOLAS, "Pessimism of the Intellect, Pessimism of the Will? A Response to G.Frank", **Development and Change**, 14,4, (1983), s.612.
- 18)Çevre sosyal bilimcilerin evrensel bilgi üretimindeki yeri konusunda bkz. ÖNCÜ, A., "Sosyoloji Araştırmaları Oturumu Üzerine Yorum", **Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi**, TSBD Yay.,Ankara,(1986), s.233-238.
- 19)EISENSTADT, **Modernization; Protest of Change**, Englewood Cliff, New Jersey, Prentice Hall, (1966), s.11.
- 20)Bkz. MOORE, **Labour Commitment and Social Change in Developing Areas**, **Social Science Research Council**, New York, (1960), s.298 ve MOORE, **Order and Change**, Wiley, New York, (1967), s.198 ve LEVY, **Modernization and the Structure of Societies**, Princeton Un. Press, New Jersey, (1966), s.114 ve MOORE, **Social Change**, Prentice Hall INC, Englewood Cliffs, New Jersey,(1963),s.91.
- 21)SMELSER,"The Modernization of Social Relations",(ed.) Weiner, **Modernization**, Basic Books, INC, New York, (1965), s.111.
- 22)LEVY, a.g.e., (1966), s.9.
- 23)BENDIX, "Sanayileşme, Modernleşme, Kalkınma", (ed) SEZAL,İ., **Sosyoloji Yazıları**, Uludağ Ün. Yay., Bursa, (1983), s.15.
- 24)NASH,M., **Maching Age Maya**, The Un. of Chicago Press, Chicago, (1967), s.viii.

- 25) LERNER, D., **The Passing Traditional Society**, Free Press, Glencoe, (1958), s.61.
- 26) LERNER, a.g.e., (1958), s.63.
- 27) SMELSER, a.g.e. (1965), s.111.